

LA CIUTAT, EL PAISATGE I LA NACIÓ. UNA LECTURA DE L'OBRA DE PERE COROMINES*

ÀNGEL DUARTE

*Departament de Geografia, Història i Història de l'Art
Universitat de Girona*

El catalanisme polític, aquell que qualla com a cultura i com a moviment social en els darrers anys del segle XIX i primeres dècades de l'actual, va donar-se com a tasca prioritària la recerca d'unes bases sòlides sobre les quals assentar i estendre la creença en l'existència d'una nació catalana diferenciada de l'espanyola. En això el catalanisme no era pas gaire original. Com qualsevol altre nacionalisme, va haver d'identificar i acostar aquells elements que marcaven els límits i els trets definitoris de la comunitat. És cert que, a diferència d'altres nacionalismes, el catalanisme tenia greus dificultats per fixar les fronteres segons criteris ètnics i que, com a mínim formalment, no l'atreia procedir a una confusió entre l'interès de la nació i el de determinades classes o grups socials. Però també ho és que, a semblança d'altres nacionalismes, va atorgar a principis normatius com la llengua, la cultura, el caràcter o la manera de ser i el paisatge, un paper fonamental com a essències específiques de la comunitat nacional.

Si sobre la llengua o la cultura s'ha escrit molt, per bé que amb encert i rigor desigual, sobre el paper que s'atribueix al paisatge, concretament, i al territori, en sentit genèric, en la caracterització de la nació catalana hi ha menys literatura. Aquest fet ja era constatat, en 1991, per Joan Nogué a *Els nacionalismes i el territori*¹. En el breu lapse de temps que ha transcorregut des d'aleshores, les coses no han canviat pas gaire. Les ratlles que vénen a continuació volen ser una col.laboració en aquesta darrera línia. I ho volen ser per tal com entenem que en la plasmació del discurs nacionalista català jugà un paper central la simbologia que ofería el paisatge. Certament aquesta simbologia havia estat insinuada amb anterioritat. La intel.lectualitat burgesa catalana que havia viscut la crítica experiència barcelonina de la revolució liberal i les bullangues, amb noms com Pau Piferrer o Manuel Milà i Fontanals al capdavant, procedí a inventar la imatge d'un paisatge rural, natural, harmònic i idíl·lic en contraposició a un medi urbà artificial i hostil². Diversos juristes, propietaris, eclesiàstics i folkloristes contribuïren a consolidar unes percepcions pairalistes del paisatge que venien tant a legitimar les formes de propietat de la terra com a palesar la inadequació i incomprensió davant la industrialització

* He d'agrair a Joan Nogué, Josep M. Fradera, Xavier Torres, Joan-Lluís Marfany i, de manera especial, a Joaquim Maria Puigvert els comentaris fets al manuscrit original. Els dèficits del text són responsabilitat exclusiva del signant.

1 J. Nogué, *Els nacionalismes i el territori* (Barcelona, El Llamp, 1991) (pròleg de J. Vilà i Valentí). Jordi Bolós i Masclans, "Història i paisatge: un estat de la qüestió", dins *Finestrelles*, 4, (Barcelona, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, 1992), pàg. 49-63.

2 J. M. Fradera, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)* (Barcelona, Curial, 1992), pàg. 132-145. Josep Fontana, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)* (Barcelona, Ed. 62, 1988), pàg. 418 i ss.

i la urbanització³. Bona part dels literats de la segona meitat del vuit-cents, personalitats tan destacades com Jacint Verdaguer o escoles estètiques com l'olotina⁴ acabaren d'establir els límits d'un corpus d'idees que mostrava un remarcable interès per la recuperació o el manteniment d'un paisatge que s'escapava i, amb ell, d'una civilització que es transformava. Ara bé, el que va tenir lloc amb la construcció del catalanisme polític, sobre la base d'aquest pòsit d'imatges, fou un veritable procés de fixació dels valors paisatgístics associats a la nació que maldava per la sobirania.

Com a eix de les nostres reflexions utilitzarem la producció d'un literat prolífic i d'un polític controvertit, per bé que sempre ocupant una posició privilegiada en la vida catalana del primer terç del nostre segle: Pere Coromines i Montanya. L'elecció no és arbitrària. Coromines no creà un corpus doctrinal gaire original. El seu pensament es troba ple d'influències tan diverses com les de Valentí Almirall, Enric Prat de la Riba, Joan Maragall⁵ o Jacint Verdaguer⁶. Es podria dir, fins i tot, que el seu tractament del paisatge es nodreix dels tòpics corrents a la literatura catalanista des del tombant de segle. Ara bé, les característiques i la difusió que tingueren els treballs literaris i els discursos de Coromines el convertiren en un divulgador privilegiat d'aquestes idees i visions, fins i tot en ambients republicans avançats on aquestes tradicions podien trobar més obstacles per penetrar-hi.

UNA TRAJECTÒRIA VITAL ATZAROSA

Pere Coromines nasqué al barri de Raval de Barcelona el 6 de maig de 1870. La família, que procedia de l'Alt Empordà, regentava una carnisseria. El pare, a més, era *finitisseur* de pianos. L'entorn respon, doncs, a les característiques pròpies d'aquell món menestral i mesocràtic, d'origen comarcal i d'instal·lació recent a Barcelona, que procurava progressar a base de treball, sentit pràctic i manteniment d'un alt grau de cohesió del nucli familiar⁷. Una família, en definitiva, disposada a afrontar el cost econòmic

3 Rosa Congost, *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862* (Vic, Eumo, 1990), pàg. 267-295. Llorenç Prats, *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX* (Barcelona, Ed. 62, 1988).

4 F. Fontbona, J. Castellanos, J. Sala, M. Casacuberta i J. Canal, *L'Escola d'Olot. J. Berga, J. Vayreda, M. Vayreda* (Barcelona, Fund. La Caixa/ Museu Comarcal de la Garrotxa, 1993). F. Fontbona, *El paisatgisme a Catalunya* (Barcelona, 1979). Més recentment, i per al paper del paisatgisme en la conformació de les identitats regionals i nacionals a l'Espanya del canvi de segle, *Centro y Periferia en la Modernización de la Pintura Española (1880-1918)* (Ministerio de Cultura/Ambit Serv. Edit., 1993), especialment els treballs de F. Fontbona (pàg. 100-105) i Mireia Freixa (pàg. 106-111).

5 Per raons d'espai no farem un sistemàtic resseguiment de les influències d'aquests autors. Tanmateix, el lector que conegui l'obra de l'autor de l'*Elogi de la paraula* i de l'*Oda nova a Barcelona* podrà tenir, sovint, una certa sensació de *déjà vu* en llegir alguns dels paràgrafs que sortiren de la ploma de Coromines. Les relacions amb Maragall han quedat reflectides a *Del meu comerç amb en Joan Maragall*, OO.CC., pàg. 1137-1176.

6 La influència verdagueriana relligà el pensament corominià amb les modalitats de percepció de la natura d'arrel romàntica i amb la noció vigatanista de territori com a *marc conformador de la comunitat i comú denominador d'aquesta al llarg dels segles, més enllà de les contingències polítiques*. J. M. Fradera, "El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa. (1865-1900)", dins M. Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat», 1878-1900* (Vic, Eumo, 1985), pàg. 38-39. Narcís Garolera, "Ideologia i literatura en les impressions verdaguerianes d'«Excursions i viatges»", dins *Anuari Verdaguer 1991* (Vic, Eumo/Ajunt. de Barcelona, 1992), pàg. 19-33.

7 Joan Coromines, *Notes biogràfiques i bibliogràfiques sobre Pere Coromines*, dins Pere Coromines, *Obres completes* (des d'ara OO.CC.) (Barcelona, Ed. Selecta, 1972), pàg.33.

d'una formació universitària per tal d'assegurar, en la persona dels fills, la realització de l'ideal d'ascens social. L'ingrés a la Universitat per tal de cursar els estudis de la Llicenciatura de Lleis a la Facultat de Dret modificà les actituds i el grau de compromís cívic del jove Coromines. La participació en els conflictes ideològics que es registraven en el si de la Universitat el dugué a militar en el republicanisme centralista que liderava Nicolás Salmerón. D'aquí passà als contactes amb els ambients intel·lectuals modernistes i anarquitzants de la Barcelona finisecular. El compromís amb l'obrerisme llibertari acabà amb el desastre personal i ciutadà que suposà, en 1897, el procés de Montjuïc. Un cop allunyada l'amenaça de la condemna a mort, el desterrament a França, primer, i l'estada a Madrid, de finals de 1898 a 1903, li permeteren deixar enrere, molt lentament, l'aurèola de jove arrauxat i rebel⁸.

Marcats per aquesta joventut rebel, el treball literari de Coromines, que pren importància arran del retorn a Catalunya, desbordarà sistemàticament el paper de divertiment o de representació. En Coromines la literatura juga un paper destacat com a eina de redescoberta d'ell mateix i, paral·lelament, de fixació i invenció dels trets d'un país, com a mecanisme per a sentar les bases d'adequació de la seva persona al país i del seu país al món. D'aquesta manera, la creació literària i la reflexió intel·lectual acompanyen, quan no precedeixen, l'acció política. En l'obra de Coromines, com és d'esperar, es detecta un rerefons presidit per múltiples reaccions defensives. Reaccions pròpies d'una personalitat que se sent amenaçada pel seu passat, pels valors que ha defensat de jove, per les dificultats d'inserir-se en la vida política, pels obstacles que, sota l'hegemonia noucentista, troba a l'hora de situar la seva tasca literària en el centre del debat intel·lectual i artístic. La reinvençió de la seva trajectòria llibertària, la defensa dels valors morals mesocràtics i menestrals i de la vida senzilla, el fort component religiós i espiritualista que presidirà la lectura del paisatge, la reivindicació de la tradició popular i els valors artístics del segle XIX constitueixen algunes de les alternatives que, de manera insistent, proposà al llarg de la seva extensa producció. I no es podrien entendre, en allò que tenen de profunda ruptura en relació a les posicions ideològiques de joventut, sense tenir en compte el fort impacte del procés de Montjuïc i l'efecte que tingué aquest, com també el mestratge de Joan Maragall, en la seva renovada percepció del món.

No tot, però, destil·la un to defensiu. El corpus central de l'obra de Coromines s'escrivi en uns moments en què, sota l'ègida pratiana, la intel·lectualitat professionalitzada fa irrupció en la vida política catalana. Com a polític, per exemple en les campanyes en pro de la Mancomunitat de Catalunya, o com a literat, Coromines no negarà mai la seva contribució en aquesta empresa. És a través del redescobriments i la delimitació de les característiques de la Catalunya nacional per on s'obren les possibilitats de col·laboració amb Enric Prat de la Riba i, d'una manera més directa, de direcció del republicanisme catalanista aplegat a la Unió Federal Nacionalista Republicana.

I és en aquest ordre de coses, i en aquells moments, que el paisatge ateny tota la seva importància. Certament aquest no fou l'únic motiu de reflexió en l'obra de Coromines. Més aviat fou la pluralitat o la diversitat d'enfocaments i temàtiques

⁸ Pere Coromines, *Els anys de joventut i el procés de Montjuïc*, vol. I dels *Diaris i records de ...* (ed. Max Cahner i Joan Coromines) (Barcelona, Curial, 1974). Jordi Castellanos, "Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)", dins "Els Marges" 6 (Barcelona, Curial, 1976) pàg. 7-28. A. Duarte, *Pere Coromines: del republicanisme als cercles llibertaris (1888-1896)* (Barcelona, Pub. Abadia de Montserrat, 1988). De l'admiració que desvetllava el passat llibertari de Coromines entre els joves nacionalistes dels primers anys del segle hi ha diversos testimonis; cf. J. Pous i Pagès, *Pere Coromines i el seu temps* (Barcelona, ed. 62, 1969), p. 16, i M. Guinart, *Memòries d'un militant catalanista* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988), pàg. 13-14.

el que caracteritzà l'assagisme de l'autor. Aquí, però, només ens ocuparem de l'anàlisi que féu del paisatge en relació a la nació⁹.

EL PAISATGE, CONFORMADOR DE LA NACIÓ

Avancem allò que constitueix la hipòtesi central d'aquestes ratlles. On es troba la veritable Catalunya? Què és el que, segons Coromines, la forma i li dona un contingut específic? Les essències nacionals s'han de cercar en els homes, la història i un procés econòmic i social diferenciat, o bé en el sòl, la terra, l'aire i el paisatge? En tot, contestarà l'autor, però en aquest darrer element de manera especial. Fou ja ben avançada la seva trajectòria vital, el 19 d'octubre de 1931, i amb motiu del parlament presidencial dels Jocs Florals de Girona, que Coromines sistematitzà el seu pensament a propòsit d'aquesta qüestió. El discurs, intítulat significativament *Elogi del paisatge català*, sostenia que *El poble català és un producte secular del nostre paisatge. I en dir això no vull negar la influència de la història, de la raça, de la sang, com diria Spengler. Vull dir que les successives riudes de pobles que s'han establert aquí han estat reduïdes a la unitat comuna per aquests elements del paisatge que són la terra, el cel i el mar, amb llur vida i amb llur calor, amb els corrents de l'aire i el vent, amb les ones elèctriques i lluminoses de la nostra atmosfera*¹⁰. La intervenció, que desplegava una àmplia gamma d'arguments lingüístics i de comparació amb d'altres realitats nacionals, que s'acuitava a donar solidesa a l'argument central amb l'anàlisi del relleu, la vegetació, la lluminositat i els colors propis del país, es tancava amb un darrer paràgraf en el qual Coromines formulava, sense embuts, la tesi central: *Essent, doncs, com un producte secular del nostre paisatge, cap humana contingència no pot impedir a la raça catalana el compliment del seu destí. Perquè fins si fos tan gran la nostra desventura que la gent catalana fos del tot dominada, esclavitzada i totalment destruïda, i no restés ni una dona catalana per a parir; amb la sang dels vencedors, amb aqueixes o unes altres aparences, el nostre paisatge tornaria a produir amb els segles una altra raça tan essencialment catalana com la nostra*¹¹.

La resposta donada per Coromines no és innòcua. La definició doctrinal del modern catalanisme oscil·là, com a mínim, entre dues definicions de la nació. Per simplificar, podríem convenir que la coincidència era molt àmplia a l'hora d'assenyalar els orígens de tota nació, inclosa la catalana, en la dinàmica de la història i en l'evidència d'una particular organització social i econòmica (distribució de la propietat territorial, règim econòmic, ciutats i pobles, masies, etc.). Ara bé, per als hereus de la tradició democràtic-republicana del vuit-cents la raó última de tota nació arrencava del fet que la lliure voluntat dels ciutadans, principi legitimador de tot projecte polític, respongués a

9 Cal fer notar que en l'etapa llibertària Coromines va fer alguna aproximació al problema de les pàtries i les nacions; tanmateix, i pel fet que el tipus d'argumentació i la finalitat de la mateixa presenten importants elements de ruptura amb el corpus doctrinal que aquí intentem de comentar no la prendrem en consideració. Cf. *Psicologia del amor patrio*, a "Ciencia Social", Barcelona, 1896; reproduït a Pedro Corominas, *Obra completa en castellano* (des d'ara O.C.C.) (recopilada y anotada por Joan Corominas) (Madrid, Gredos, 1975), pàg. 15-18. A. Duarte, *Pere Coromines...*, pàg. 126-131.

10 *Elogi del paisatge català*, OO.CC., pàg. 1559.

11 *Ibid.*, OO.CC., p. 1566. Una argumentació de fons similar a E. Prat de la Riba, *La Nacionalitat catalana* [1906] (Barcelona, Ed. 62/La Caixa, 1978), pàg. 22: *Com fecunda la llavor colgada en les seves entranyes, la terra va fecundar l'esperit català que el mal temps va arrecerar-hi. Pel que fa a l'ús del mot raça, cal tenir present l'avertència feta, el 1921, per Antoni Rovira i Virgili: quan els nacionalistes parlen de raça catalana no volen donar a entendre que els catalans constitueixin una raça en el sentit antropològic de la paraula. Al costat de la raça antropològica, hi ha la raça històrica, és a dir, el compost ètnic format en transcurs dels segles sobre un determinat territori. En aquest sentit, dir "raça" equival a dir "nació". A. Rovira i Virgili, *Catalunya i Espanya* (a cura de J. Sobrequès i Callicó) (Barcelona, La Magrana/Diput. de Barcelona, 1988), pàg. 177.*

aquest substrat diferenciador verificable i el convertís en la coartada per assumir la participació en un tot comunitari. Ben al contrari, en la codificació pràtica la nació adquireix els trets propis dels éssers vius, es reifica. Com recordava Lluís Duran i Ventosa, en 1934, *d'aquest fet cabdal en treia* (Prat de la Riba) *la conseqüència del dret de tot ésser viu d'afirmar-se i desenvolupar la seva personalitat, i d'aquesta conseqüència lògica i natural, el dret de Catalunya de governar-se, no pas per un simple caprici, ni per un efecte d'una coincidència momentània de voluntats individuals, sinó perquè el propi govern constitueix l'element indispensable per al manteniment de la vida de les col·lectivitats i l'expandiment de llur força interna*¹².

La tensió entre aquestes dues nocions de la nació —la democràtica i la immanent— no va acabar mai de ser ben resolta en el si de la cultura política del nacionalisme català. Per raons de tipus tàctic tothom podia recórrer a allò que més convingués en un determinat moment. Tanmateix, aquesta dada no pot ocultar el problema de fons: la tendència del pensament democràtic a assumir, a mesura que es fa nacionalista, que els atributs de la comunitat són genètics, biològics o determinats pel medi físic i, en qualsevol cas, previs a l'expressió de la lliure voluntat popular.

Coromines, en argumentar la nació a partir del paisatge, fou un bon exponent d'aquestes contradiccions ideològiques. En aquest difícil equilibri d'idees, el paisatge aporta, en el corpus doctrinal corominià, arguments de tota mena, però majoritàriament de signe obertament conservador. El procés de construcció d'aquesta cosmogonia nacional fou lent i complicat. Com en d'altres terrenys, el pensament de Coromines patirà virades significatives, defalliments i estats d'exaltació. Reconstruir el procés que el va dur, en els anys trenta, a fer afirmacions semblants a la de Girona és la finalitat d'aquest article. Veure els elements que integren el pensament de Coromines en relació al paisatge no constitueix, plantejat a partir d'aquestes hipòtesis, un mer exercici d'erudició o d'exegesi morta. Els seus punts de vista tampoc foren tan excepcionals. En gran mesura serien compartits per tots aquells que, ja fossin conservadors o liberals, tradicionalistes o demòcrates, participaven d'una visió del món nacionalista.

LA CIUTAT

Barceloní com era no resulta estrany que, en termes cronològics, el primer gran bloc de reflexions de Coromines sobre el territori català girés al voltant de Barcelona. Al llarg de tota la seva vida intel·lectual, Coromines va fer un ús reiterat dels jocs d'idees associats a la Ciutat. Uns jocs d'idees de llarga tradició —es remuntaven al món clàssic— i que havien tingut, en d'altres escenaris europeus, concrecions particulars¹³. Si, per un costat, la Ciutat esdevé un espai identificat per les incomoditats i els defectes físics (soroll, brutícia, massificació) i morals (ambició, cosmopolitisme desarrelador), per l'altre al voltant de l'urbs es teixeix una construcció ideològica que incidia en el seu paper com a centre articulador, com a marc d'intensa comunicació humana, com a espai d'aprenentatge i de progrés.

La Barcelona sobre la qual Coromines escriu és, en un primer moment, aquella que, per un costat, arriba, després de l'agregació de les viles veïnes en 1897, al mig milió d'habitants; però és també el mite de l'anarquisme internacional, la capital de l'obrerisme militant i la ciutat de les bombes. En els anys anteriors al procés de Montjuïc, en plena crisi de l'imaginari liberal, amb l'avenç de les incertituds de la virtualitat de la raó com a principi articulador de la vida social, Coromines posarà l'accent en la llejor física i moral de la ciutat. A *La mort de Joan Apòstol*, recull de tres novel·les que Coromines encetà, parcialment,

12 Pròleg de Duran a E. Prat de la Riba, *Artícles* (Barcelona, Bib. de la Lliga Catalana, 1933), p. IX.

13 Raymond Williams, *The Country and the City* (New York, Oxford U.P., 1973), p. 1.

en 1899 i que va anar refent al llarg de tota la vida, l'autor ens argumenta aquest rebuig. Hi ha una ciutat materialista i satisfeta, *sense amor, sense pietat i sense justícia*. Al seu costat, els joves anarquistes, entre els quals ell mateix es reconeix¹⁴, basteixen una contraciutat, amb la seva particular cultura cívica, religió, cultura i concepte de les institucions. Allò que repugna als joves idealistes, allò que els apropa als ideals llibertaris és el fet que, tot i ser potencialment bella i benaurada, la ciutat, Barcelona, era *lletja i bruta, negra de carbó i de residus industrials, ofegada en la boira baixa de la pols, claferta de construccions monstruoses, besada per la mar glauca i pútrida del seu port...* Eren especialment les barriades populars aquelles on *l'alegria humana ha d'obrir-se camí per entre un munt d'escombrires, en un ambient de sotja i de rovell, entre l'agra fetor dels residus orgànics i la desolació enyoradissa de les coses abandonades*. Els barris populars apareixen pobrats d'homes als quals l'absència de formalització del seu hàbitat els priva de tota consciència possible de pertànyer a una societat feta de la participació d'uns interessos, sensibilitats i voluntats comunes. Només la muntanya de Montjuïc, imatge viva de la repressió patida pels ideals emancipatoris, procurava un ambient dolç, una vegetació acollidora que no feia res més que agreujar la sensació de lletjor que impregnava els esperits sensibles a la misèria humana¹⁵. Joan Nogué ha remarcat la importància de la muntanya com a paisatge-símbol en el nacionalisme català. Si habitualment les al·lusions se centren en Montserrat, el Canigó, el Pirineu o el Montseny, el Coromines barceloní ha de recórrer a Montjuïc. La muntanya que presideix la ciutat és, com en els casos esmentats, símbol de puresa i virginitat. Fogar primer de l'urbs, assumeix la condició de signe emblemàtic de les seves possibilitats de regeneració¹⁶.

La visió catastrofista de la ciutat, sostinguda en un antiindustrialisme¹⁷ ètic (llibertari) i estètic (carlylià i d'arrels clàssiques)¹⁸ i en una percepció neo-darwiniana de les relacions humanes en un marc urbà, tot i relativitzar-se en el anys a venir no va desa-

14 Coromines atribueix a Joan Apòstol el caràcter de *síntesi de tota aquella joventut, i sosté que és la seva història individualitzada d'un moviment interessantíssim d'integració que, a les darreries del dinovè segle, va sosllevar la societat catalana amb un seny generós d'idealismes superacionals, humans*. Cf. *La mort de Joan Apòstol*, OO.CC., p. 521b. Per explicar els contactes amb l'obrerisme anarquista Coromines recorre a la imatge, no exempta de força en d'altres nacions, de l'universitari que porta la cultura a la classe obrera per tal de diluir els antagonismes de classe i estendre els ideals de fraternitat i harmonia. G. Stedman Jones, *Lenguajes de clase. Estudios sobre la historia de la clase obrera inglesa* (Madrid, S.XXI, 1989), p.190, i Lucien Mercier, *Les Universités Populaires: 1899-1914. Éducation populaire et mouvement ouvrier au début du siècle* (Paris, Les Éditions Ouvrières, 1986), pàg. 103-109.

15 *Ibid.*, p. 528b. Per a la Barcelona, metròpoli burgesa i obrera alhora, d'aquells anys, Pere López Sánchez, *Un verano con mil julios y otras estaciones. Barcelona: de la Reforma interior a la Revolución de Julio de 1909 a 1909* (Madrid, S.XXI, 1993). Joaquín Romero Maura, *La Rosa de Fuego. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909* (Barcelona, Grijalbo, 1975). Borja de Riquer, "Los límites de la modernización política. El caso de Barcelona, 1890-1923" i Pere Gabriel, "Espacio urbano y articulación política popular en Barcelona, 1890-1920", dins J.L. García Delgado (ed.), *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares* (Madrid, S.XXI, 1992), pàg. 21-60 i 61-94. Temma Kaplan, *Red City, Blue Period: Social Movements in Picasso's Barcelona* (Berkeley, Univ. of California Press, 1992).

16 J. Nogué, *op.cit.*, pàg. 90-91. Per als orígens il·lustrats de la revalorització de la muntanya, Numa Broc, "Une découverte «révolutionnaire»: la haute montagne alpestre", dins Odile Marcel (dir.), *Composer le paysage. Constructions et crises de l'espace (1789-1992)* (Scyssel, ed. Champ Vallon, 1989), pàg. 45-59; i, Philippe Joutard, *L'invention du Mont-Blanc* (Paris, Gallimard, 1986). També, Jordi Martí-Henneberg, "La pasión por la montaña. Literatura, pedagogía y ciencia en el excursionismo del siglo XIX", dins "Geo-Crítica" 66 (Univ. de Barcelona, XI.1986), pàg. 7-48. En general, i per a tota mena de construccions ideològiques sobre el paisatge, les ciències socials no han produït, a Catalunya, obres que permetin resseguir els seus orígens i evolució en una seqüència que es remunti al renaixement per arribar a la Il·lustració i al romanticisme. Vegeu Piero Camporesi, *Le belle contrade. Nascita del paesaggio italiano* (Milano, Garzanti, 1992).

17 En el primer Coromines es detecta una clara confusió entre la idea de ciutat i la idea d'indústria. Per a les arrels d'aquesta confusió, R. Williams, *op.cit.*, pàg. 142-152.

18 La influència de Thomas Carlyle, a A. Duarte, *Pere Coromines...*, pàg. 35-36. Per als orígens clàssics de la sàtira de la corrupta vida urbana, cf. R. Williams, *op.cit.*, pàg. 46 i ss.

parèixer mai del tot. Sembla com si el fracàs de les prèdiques àcrates, d'aquelles imatges segons les quals amb la mort del salari i de la civilització capitalista *les nostres ciutats esdevindran poides i belles com l'ànima de la donzella honesta*¹⁹, comportés un cert grau de fixació sobre la incapacitat, o les limitacions, de Barcelona per autoregenerar-se. La Setmana Tràgica, el lerrouxisme i les lluites socials de la segona i tercera dècades del segle reforcen la visió negativa. Però en qualsevol cas sempre matisada per un optimisme que, a la vetlla de la instauració de la República, el porta a cantar amb fe renovada les excel·lències de la ciutat com a focus de civilització.

La revalorització de la ciutat catalana l'havia iniciat Coromines de Madrid estant. Després del retorn de l'exili francès, i havent passat una breu temporada a l'Empordà, l'autor es trasllada a la capital de l'estat. Allà esperava distanciar-se del record obsessiu i traumàtic del procés de Montjuïc, fer-se oblidar per tal de possibilitar una posterior reinserció a la vida catalana. Tanmateix, com explicaria a Miguel de Unamuno, se sentia estrany i recuperava, o bastia, un sentiment de catalanitat. Fou en aquest context que, en un petit assaig sobre els valors del segle dinou català, plantejà un joc de dicotomies, d'arrel almiralliana, que faria servir reiteradament en l'anàlisi psicologista de les diferències entre els pobles peninsulars²⁰. A la Castella "comunista" s'hi oposava l'individualisme català. Les ciutats, aquelles urbs que havia blasmat com a focus de letgesa, esdevien una realització específica del caràcter català que ara enyorava. L'exemple que va triar és el de Sabadell: *Una de les ciutats més noves de Catalunya, més catalana de la Catalunya d'avui, és Sabadell. Enfront dels patis de veïns del Madrid finisecular que tant l'atabalaven, a Sabadell no hi ha cases de dispeses: tothom viu a casa seva. Quan es tanca la porta del carrer només queda a dins una família. De les deu, les nou cases de Sabadell són per a un estadant; un sol veí, que viu amb els seus i té una alegria quan tanca la porta*²¹. Espai apte per a la privacitat, la ciutat posa de relleu la manera de ser diferenciada dels catalans.

La reivindicació de Barcelona, que assolirà la màxima intensitat en els moments de codificació noucentista de l'ideal cívic, comença per presentar-la com la gran obra dels catalans provincials del vuit-cents. Catalans que abaten les muralles que encerclen Barcelona i que decideixen convertir-la en la capital econòmica, en la fàbrica d'Espanya, tot obrint-la a la *furient expansió industrial*²². Catalans que es troben espanyols, però que comencen a descobrir que són diferents. Catalans que s'entesten a tirar endavant la Renaixença literària i cultural. Catalans que, sotmesos i sense cort reial, sense capitalitat estatal, han *construït, en un segle, una metròpoli amb cases per a un milió d'habitants*²³, i han fet d'aquesta metròpoli la llar d'una nova, i millor, cultura cívica.

Certament, l'esperit crític de Coromines el va dur, fins i tot en els moments de màxima identificació personal amb la grandesa de Barcelona, a blasmar-ne algunes deficiències. En 1921, el mateix any en què a Reus féu un *Elogi de la civilització catalana* que recuperava el testimoni medieval d'Isaac Ben Xéixet per sostenir que *l'aire de Barcelona torna intel·ligent*, podia també donar a llum *Sant Fot-li patró de la ciutat*. Un escrit, aquest darrer, on criticava els comportaments bàrbars i la manca de coherència en els criteris cívics dels barcelonins²⁴. En qualsevol cas, les recaigudes en el pessimisme, o en la lucidesa, no alteraren la línia de força central. El moment culminant en la construcció del discurs corominià sobre la ciutat va tenir lloc el 8 de març de 1931. Al Círcol

19 *La mort de...*, p. 530 a i b.

20 V. Almirall, *Lo Catalanisme. Motius que'l llegendan. Fonaments científics y solucions pràcticas* [1886] (Barcelona, Altafulla, 1978). Per a les categories binàries, J.R. Llobera, "La formació de la ideologia nacionalista catalana. La idea de *Volkgeist* com a element definidor", a "L'Avenc" 63 (IX.1983), pàg. 24-35.

21 *Revisió de valors del segle dinou*, OO.CC., p. 1110b.

22 *Pigmalió*, OO.CC., pàg. 120a i 130.

23 *Interpretació del vuit-cents català*, OO.CC., pàg. 1119b i 1130a.

24 *Elogi de la civilització catalana i Sant Fot-li patró de la ciutat*, OO.CC., pàg. 1519a i 1474-1475.

Artístic, i en el marc d'un cicle de conferències organitzat amb motiu de l'exposició pictòrica "Barcelona vista pels seus artistes", Coromines féu l'*Apologia de Barcelona*. El treball era presentat en uns moments clau. La ciutat arribava al milió d'habitants i passava a ser una capital –catalana, hispànica i mediterrània– creïble. Tot el país es trobava somogut per les expectatives d'una ràpida virada institucional. La república somniada semblava que es trobava a les portes, i amb ella les possibilitats de regeneració moral del país i del conjunt de la ciutadania.

A l'*Apologia*, Coromines assumeix, envers Barcelona, una actitud decidida d'*enamorament i exaltació*. Situant-se en la tradició encetada per Jacint Verdaguer i Joan Maragall, intenta d'oferir una reflexió que parteixi d'un nou punt de contemplació, aquell que la pintura no pot representar. Barcelona és un ésser viu, forjat en vint-i-cinc segles d'història i dotat d'una ànima inconfusible. La intervenció de Coromines s'obre amb un seguit de consideracions sobre els orígens mítics i clàssics de la ciutat. Heracles, Amílcar Barca i Roma –la Colònia Favència– s'han d'incorporar a la memòria de la ciutat, s'han de fer presents en el nomenclàtor dels carrers. I s'ha de fer per tal com l'horitzó que, en aquells anys, s'obria davant de la ciutat era el de convertir-se en la metròpoli d'occident d'aquella Mediterrània que, després de mil cinc-cents anys de dispersió, s'encaminava cap a la reconstitució de la seva unitat.

Per assolir aquest objectiu, Barcelona havia d'assumir el rol d'*òrgan d'un esperit superior*, o el de l'*esperit d'una nació*. La fita era accessible per tal com, superats els anys medievals i moderns en els quals es donà una minva continuada de les llibertats municipals, la ciutat havia estat refundada en la segona meitat del segle XIX. En fer-ho, es reconstituï la personalitat de Catalunya. D'aleshores ençà, Barcelona assumí el model d'organització romana que existia a l'Empordà, va convertir-se en l'eix articulador d'una *economia de naturalesa urbana*, va configurar un *sistema interior orgànic materialment indivisible*. La Barcelona de 1930 ha tret dels pagesos –*pòsit humà innominat, i fins a un cert punt indiferenciat*– la força per esdevenir *llum de l'esperit*, per fer de Catalunya una *sola ciutat de tres milions d'ànimes*. Un últim problema es planteja Coromines. Barcelona pot veure afectada la seva condició de capital nacional –base sobre la qual fonamentar la projecció mediterrània de la ciutat– per la importància adquirida per la immigració. És cert, dirà, que amb valencians i mallorquins no hi ha problemes, car *la comunitat de llengua agermana les essències del pensament*. Més grans són els obstacles per a la integració dels immigrants de parla castellana en *la llibertat del nostre esperit metropolità*. Però, de la mateixa manera que ho fan els habitants de París, Nova York o Buenos Aires, els barcelonins no han de *confondre l'hospitalitat ni la cortesia amb la disminució de la pròpia personalitat*. La vitalitat d'aquell ésser viu que és la ciutat refundada per tres vegades, de l'ànima de la nació, de la metròpoli mediterrània en depèn del tot²⁵.

Coromines, que ha començat sentint la ciutat com un gran monument burgès, la magnificència del qual s'alçava per mostrar l'evidència de la dificultat del canvi social, l'acabarà entenent com a possibilitat, com a manifestació de la capacitat creativa de l'home i de la nació.

LA NATURALESA: REFUGI, TEMPLE I CASA PATERNA

La mirada de Coromines sobre Barcelona s'havia fonamentat en l'experiència directa; la que efectuà sobre el camp i sobre el paisatge natural fou el producte de les breus estades, de l'estiuieg. En definitiva, d'un camí que Coromines s'hauria trobat obert gràcies a la considerable ampliació dels horitzons geogràfics de les classes mitjanes catalanes i

²⁵ *Apologia de Barcelona*, OO.CC., pàg. 1543-1558. P. Coromines, *Apologia de Barcelona i altres escrits* (a cura d'Angel Duarte) (Barcelona, La Magrana/Diput. de Barcelona, 1989).

barcelonines a la segona meitat del segle XIX²⁶, i d'un trajecte que comptava amb el retorn assegurat. Serà, doncs, una construcció intel·lectual que arrenca d'una experiència contemplativa²⁷, que integra la clàssica percepció de la Natura com a principi d'ordre i principi de creació²⁸, i que es troba farcida de reduccions interpretatives i de no pas pocs tòpics²⁹. Refugi davant els atzarosos avatars de la vida ciutadana, temple on es detecta la presència de Déu i casa dels pares a la qual es retorna quan es cerquen les arrels personals, serien les principals exegesis que Coromines feia del paisatge rural.

La reivindicació del paisatge català neix, en primer lloc, de la necessitat terapèutica de retorn a la calma: *la contemplació no transcendent de la naturalesa em dava sempre un beneït repòs, la calma serena del cel i de les muntanyes, la remor de les fonts, el brogit dels boscos i el baf de la terra, refrescada per les primeres gotes de la pluja, m'amorosien el ritme del pensament menant-lo a un estat de perfecta harmonia*³⁰. El trobament amb els valors democràtics de la petita burgesia urbana no impedeix, en el cas de Coromines, una constant al·lusió a la terra, a la vida natural i rústica, als records de la infància i de l'adolescència. El desarrelament que deriva de la condició de barceloní es manifesta al llarg de l'obra de Coromines. A *Silèn*, sentenciava: *Quan un s'ha criat a moltes cases, que és gairebé com haver-se criat al carrer, té de refiar-se de la casa que els seus pares duïen damunt, perquè en això s'assemblen els homes de les ciutats amb els caragols, que van pel món amb la seva casa a coll*³¹. A Barcelona tothom sembla d'enlloc; a l'Empordà, que és la terra dels pares, o al Maresme, on ha trobat un recer enmig de les àrdues lluites polítiques i socials, això no passa. Tothom sembla tenir un lloc en el si d'un ordre natural, senzill, amable i gairebé immutable.

També però, i com ja haurà pogut intuir el lector, la visió que Coromines té del paisatge i de la naturalesa té una dimensió transcendent, una component religiosa. Coromines mostra un *sobrecogimiento ante la naturaleza o el universo, su misterio, su inmensidad, y también el interminable pasado temporal y el interminable futuro*. És un sentiment, aquest, només en part religiós, que vol consolar davant la mort i revela una

26 En l'ampliació dels horitzons jugà, aquí com en d'altres països veïns, un paper cabdal la millora de les comunicacions amb el rerepaís i el fenomen del termalisme i l'estiuicig, però també l'oferta de llibre geogràfic i històric (itineraris, guies, àlbums fotogràfics, monografies locals i comarcals) i de la producció pictòrica paisatgística. Jean-Robert Pitte, *Histoire du paysage français* tome II *Le Profane: du XVIe siècle à nos jours* ((Tallandier, 1989), p. 100.

27 Per a Coromines, un paisatge és sempre un estat d'ànima, *espill on es mira la passió nostra, dúctil i mal·leable aparença que serva sovint l'empremta d'una emoció*. *Jardins de Sant Pol*, OO.CC., p. 805a.

28 *There is nature as a principle of order, of which the ordering mind is part, and which human activity, by regulating principles, may then rearrange and control. But there is also nature as principle of creation, of which the creative mind is part, and from which we may learn the truths of our own sympathetic nature*. R. Williams, op. cit., p. 127.

29 *The cult of the countryside was, therefore, in many ways a mystification and an evasion of reality*; cf. Keith Thomas, *Man and the Natural World. A History of the Modern Sensibility* (New York, Pantheon Books, 1983), p. 251. R. Williams, "Plaisantes perspectives. Invention du paysage et abolition du paysan", dins "Actes de la recherche en sciences sociales" 17-18 (Paris, Minuit, 1977), pàg. 29-36. Coromines encaixa força bé en la categoria de ciutadans als quals Eugeni d'Ors feia participis d'una *singular malaltia ideològica*. Una malaltia que arrencaria de Rousseau -*el primer còndid d'una llarguíssima sèrie de còndids*- i que entre d'altres afectaria les *persones formals, que, perquè es prenen, en arribar el mes d'agost, unes setmanes de vacances, escriuen als amics que se'n són anats a reposar "en el si de la Natura"*, o "*en el si fecund de la Natura*". Xenius, "De la Natura, amb majúscula", dins *Glosari MCMXVII* (Barcelona, Tall. Gràf. Montserrat, 1915 [sic]), pàg. 236-237.

30 *A recés dels tamaris, OO.CC., p. 504b*. La idea no és gaire original. *In part, therefore, the appeal of the country was negative. It offered an escape from urban vices and affectations, a rest from the strains of business, and a refuge from the dirt, smoke and noise of the city*; cf. K. Thomas, op.cit., p. 247.

31 *Silèn*, OO.CC., p. 16.

obsessió per trobar un sentit a la vida. Un sentiment al qual no era aliè la ignorància amb què una mirada barcelonina s'acarava a la naturalesa. Coromines, ben cert, fou un impenitent excursionista³² i, en la preparació de les seves novel·les, no s'estava de trepitjar el terreny per tal de donar majors dosis de verisme a les detallades reconstruccions del paisatge. Ara bé, Coromines respon més al model de l'excursionista contemplatiu i diletant que al de l'excursionista científic d'inspiració positivista o darwinista³³. La seva manca de coneixements concrets li barrava el pas a una immersió plena en la naturalesa i el portava a la mitificació dels coneixements naturals del pagès. En carta al seu amic Salvador Albert, pel maig de 1919, deixava escrit: *Ell sap el nom de totes aqueixes plantes, pensava, mentre que jo començo a fer-me vell i no he après a distingir l'ordi del blat, i fora d'una dotzena de plantes no conec el nom ni la vida d'aqueixa abundor de vegetals que cobreix la terra amb la seva pompa humil*³⁴.

Més enllà de la temença de l'home de ciutat davant els misteris del món natural, en l'obra de Coromines batega una motivació espiritualista. En el pròleg, o història, del llibre *Jardins de Sant Pol*, Coromines apuntarà com una de les motivacions del treball la de *cercar en la Naturalesa les manifestacions de la revelació divina*³⁵. A l'Occident europeu, com recorda Alain Corbin, des de mitjan segle XVIII el sistema de representació de la naturalesa induït per la teologia comença a desaparèixer. No obstant això, el mateix autor apunta la pervivència subterrània, i els periòdics ressorgiments, de *la concepció fijista que atribueix al Creador la puesta en escena del espectáculo de la naturaleza*³⁶. En el pensament de Coromines, on es registra una combinació d'elements procedents de la tradició judeo-cristiana amb el pòsit deixat per les lectures de la filosofia i la literatura clàssiques, aquella concepció tindrà una certa virtualitat³⁷. Des de la seva posició deïsta, l'enllaç establert entre Déu i paisatge, i el que es fixa entre paisatge i nació, implícitament, a la consideració, que provindria de la teologia natural, de la nació com el producte de la voluntat divina³⁸.

Quins són els elements del paisatge que Coromines ressalta? Sense voler establir una taxonomia jerarquitzada, es pot començar fent esment del vent. La tramuntana és, a l'Empordà, el vent que neteja l'atmosfera de tot vapor, que depura el paisatge, que exagera la limpidesa de les formes³⁹. El seré *assecar el camp de Tarragona i patina de planxada fina*

32 La relació de Coromines amb les societats excursionistes a Josep Iglésies, *Enciclopèdia de l'excursionisme* vol. I *Història (1876-1939)* (Barcelona, R. Dalmau ed., 1964), pàg. 178, 328, 683 i 708

33 J. Iglésies, "Presència de l'excursionisme dins la Cultura Catalana", dins *L'excursionisme a Catalunya, 1876-1976* (Barcelona, Barcino-Fund. Carulla Font, 1975), pàg. 9-52.

34 *Cartes d'un visionari*, OO.CC., p. 1007b.

35 *Jardins de Sant Pol*, OO.CC., p. 796a.

36 A. Corbin, *El territorio del vacío. Occidente y la invención de la playa (1750-1840)* (Barcelona, Mondadori, 1993), p. 51.

37 A l'índex onomàstic de les OO.CC., pot constatar-se l'abundor d'entrades corresponents a Aristòtil (28), Ciceró (7), Epicur (14), Homer (22), Horaci (8), Plató (46), Sant Agustí (16) i a d'altres autors menors. També cal fer notar l'erudició dels *Estudis sobre el pensament filosòfic dels jueus espanyols a l'Edat mitjana*, OO.CC., pàg. 1033-1062. És sobre aquest substrat que s'alça la referència a Dante, Shakespeare o Goethe.

38 Ens trobem davant d'un Déu-natural que explica la nació i que cal lligar amb el concepte d'etern que s'escola en el pensament corominià: *totes les coses són partions arbitràries tallades per mi en l'Infinit, d'on ve que aqueixa realitat única que està fora de mi, de la qual són aspectes o partions totes les coses reals, en relació amb la meua mesura del temps hagi d'ésser necessàriament eterna. La cosa eterna és, doncs, única, i és en el món i no pot ésser altra que el món.* Cf. *Jardins de Sant Pol*, OO.CC., 812 b. En aquesta línia assegurarà que *per omplir una eternitat, caldria la successió de moltes vides immortals, o més ben dit una successió indefinida de vides immortals.* A *La vida austera*, OO.CC., p. 786 a.

39 La visió de la tramuntana com a vent purificador tenia una llarga tradició. Podem recordar la capçalera del periòdic llibertari dirigit per Josep Lluñas i Pujals -"La Tramontana"- i el dibuix que l'acompanyava: un cap de català amb barretina que d'una bona bufada esbandia capellans, polítics i banquers.

el firmament. Hi ha vents amenaçadors, sobretot per als pescadors, com el llevant i el mig-jorn, i n'hi ha, com el llebeig, *que bressa la barca i convida a l'amor*⁴⁰. Però tots, sense excepció, contribueixen a estendre els aromes de farigola, romaní i ginesta o els olors del blat a les eres, i, en definitiva, a fer de Catalunya un país clar i lluminós.

La claredat ambiental, comuna com veurem a tota la regió mediterrània, generarà un pensament compartit. Però també un art. Un art català. Són la claredat i la viveza del color els trets definitoris de l'art pictòric més explícitament català. Marià Fortuny serà el pintor català del vuit-cents per excel·lència. I no pas per la seva temàtica exòtica: *el sentiment del color, el despreniment de tota nebulositat teòrica, la visió lluminosa del món, aquell realisme, si voleu exterior i superficial, d'En Fortuny, són tan essencialment catalans que mai trobaríeu escola ni cultura ni altre país on situar-lo si us entestéssiu en oblidar el seu origen*⁴¹. La lluminositat passa a ser una característica que transcendeix el paisatge català per esdevenir un referent mediterrani que s'oposarà a les boires del Nord.

El mar exerceix en Coromines una evident fascinació. Coromines se sent captivat per les vibracions lluminoses de l'espill acuàtic. Però és sobretot la capacitat dels homes, dels pescadors, per dominar i conèixer aquest espai identificat amb moviment i immensitat allò que veritablement el corprèn. El Coromines republicà, ciutadà i nacionalista veu en el treball al mar, com també en el que es fa als camps, una mecànica subtil que lliga els homes a la terra i al país. Al centre d'aquests treballs, presidint-los i articulant-los es troba la casa pairal, veritable temple de les essències familiars⁴². L'elogi de la Catalunya pagesa i rural portà Coromines a forjar la identificació d'aquesta amb els models de vida familiar. El pare de família és com un arbre vigorós que s'agafa a la terra per un gran nombre d'arrels, tantes com fills. El celibat, ben al contrari, desarrela, per molt que doni mobilitat. La casta fecunditat que s'associa als valors de la família pagesa s'oposa a l'onanisme malaltís i infecund de la vida urbana.

No tota visió del camp té aquest to positiu. És, sobretot, la naturalesa amorosida pel treball dels homes el que plau a Coromines. En canvi, el bosc, és a dir, la muntanya indomable no intervinguda per l'home, genera respecte si no obert temor. El bosc és tenebrós i, sovint, aterridor⁴³. Només conforta l'esperit alguna font consoladora, *d'aigua fresca i gemada*, que es creua en el camí de l'intrèpid viatger. La muntanya presidida pel bosc forèstec passa per ser el *món inaccessible als sentits, on viu submergida l'ànima humana*. La civilització només hi arriba *amb la vaguetat d'un eco llunyà*, els canvis que s'introdueixen a la ciutat arriben tard o, senzillament, no hi arriben. Adhuc al Pirineu, les creences pre-cristianes perviuen i condicionen la particular espiritualitat dels seus habitants. L'encarnació d'aquesta muntanya, poblada per bandolers, lladres i, en el vuit-cents, per partides carlines, és el cabrer Silèn: *el darrer avatar d'un sàtir, empelt de boc i de nimfa, sensual amador d'ovelles i cabres, perversa condensació dels sucus embriagadors de la terra*⁴⁴. A l'*Elogi de les muntanyes*, discurs pronunciat al Castell d'Olèrdola el juny de 1921 amb motiu del IV Aplec Excursionista, el record del cabrer

40 *Elogi del paisatge...*, OO.CC., p. 1564b.

41 *Interpretació del vuit-cents català*, OO.CC., p. 1128b.

42 Per a la casa pagesa com a clau de volta en l'estructuració de l'espai rural, vegeu Michel Marié et Jean Viard, *La campagne inventée* (Actes Sud H. Nyssen Edit., 1988), p.65. Per a la interacció casa pairal/pensament polític, Santiago Llobet, "Les famílies pairals del Bisbat de Girona. Un segle d'evolució (1830-1930)", dins S. Ponce i Ll. Ferrer (coord.), *Família i canvi social a la Catalunya contemporània (s. XIX-XX)* (Vic, Eumo, 1994), pp. 45-72. Es poden detectar visions semblants a la de Coromines en l'obra de Josep Pla; cf. Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política 1927-1939* (Barcelona, Curial, 1994), p. 186.

43 *Per les boscuries tenebroses*, dins *A recés dels tamarius*, OO.CC., pàg. 490-492. Cf. K. Thomas, op. cit., pàg. 192 i ss.

44 *Silèn*, OO.CC., pàg. 18b i 34-35.

que l'acompanyà en l'ascensió al Puig de Bassegoda també resta condicionat pels libidinós consells que li oferí⁴⁵.

De tots els elements que integren el paisatge català, el bosc tancat i la muntanya no humanitzada són els més complicats d'integrar a l'ideal cívic. D'ells han emigrat, per no dir fugit, *les ànimes coratjoses enlluernades per les delícies d'una civilització nova*. I el mateix Coromines, a *Silèn*, s'encarregarà de redactar l'acta de defunció d'aquell món. La destrucció de la casa pairal dels Bajalta, a la serra del Montnegre, en la darrera carlinada té, gràcies a l'acció purificadora del foc, tot l'aire d'un símbol de la destrucció d'un món. Ara bé, si les muntanyes són difícilment integrables en la nació en temps de normalitat ciutadana això no obsta perquè siguin, per a l'home sensible, l'escenari privilegiat de la renaixença anual de la vida i *els més bells jardins de les criatures de Déu*⁴⁶. O que les festes majors dels seus pobles siguin un *sedatiu* per a l'ànima inquieta⁴⁷. O, en fi, que la seva mateixa dimensió feréstega la converteixi en el baluard per utilitzar en temps difícils: *en les hores decisives per a la llibertat, el pit armat de Catalunya són les seves muntanyes, amb la seva espessa forra de brucs, de garrigues, d'arboços i de ginesteres; amb la rosseganta cabellera de les bardisses en els còrrecs; amb la seva ombra patriarcal, de les rouredes i dels alzinars*⁴⁸.

L'EMPORDÀ

L'Empordà, mite federal per excel·lència, republicà i democràtic, és un dels objectes privilegiats de l'atenció de Coromines. Quan Coromines escriu *Les Gràcies de l'Empordà*, el mite ja fa temps que funciona en el nivell simbòlic i emocional. Hi han col·laborat, sobreposant-se, les tradicions federal i catalanista, les dues de què participa l'autor⁴⁹. El mateix, de jove, quan encara militava en els rengles del Partit Republicà Centralista, havia contribuït a forjar aquesta imatge tòpica de l'Empordà avançat i progressiu. Per l'abril de 1893, en un setmanari sabadellenc publicava un article que portava el títol de *Entidades radicales*. Per ell, les entitats radicals eren totes aquelles que, per la seva joventut, aportaven, encara que fos de forma confusa i violenta, una anticipació del que hauria de ser l'esdevenidor. Hi ha èpoques i classes socials joves, radicals; però també hi ha regions en les quals els homes *viven (...) perpétuamente con el entusiasmo y buena fé del primer momento*, regions o comarques disposades sempre a rebre la *explosión inmaculada* de tota idea nova. El paradigma d'aquestes àrees radicals seria l'Empordà.

45 *Elogi de les muntanyes*, OO.CC., p. 1510a. L'Aplec fou un acte massiu: *Tota la muntanya era plena de gent, i totes les roques i tots els arbres tenien un eixam de persones que s'hi arredossava. Les fonts eren custodiades de guaites sempre renovats que privaven que l'aigua fos embrutada o enxollada. Les muralles i tot el pla eren plens de senyeres*. En aquest marc, *la paraula paternal de Pere Coromines*, com també la de Jeroni Martorell i Eduard Canibell, *feren vibrar la concurrència*. J. Iglésies a *Enciclopèdia...*, p. 683. També, J. Iglésies, "Presència...", p.56.

46 *Elogi de les muntanyes*, p. 1512a.

47 *Ibid.*, p. 1511b: *No hi ha res al món tan sedatiu com les festes majors de les nostres muntanyes. Les campanes que tritllegen en el cloquer de la vella ermita romànica, i la cobla humil que convida a la dansa, responen en les altes valls com nuncis de pau i de fraternal joia. Qui us ha sentit que no us enyori? El silenci que cau dels cims alterosos abriga el so pueril de la cobla com una ressonància del caseriu minúscul, vas de l'humà platxeri, que no arriba a pertorbar la calma i el repòs de les monstruoses serres adormides*. En la visió de la festa a muntanya hi ha un clar eco verdaguerià; vegeu Modest Prats i Joan Carreras, *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont* (Salt, Ed. del Pèl, 1984), pàg. 28-29. Per a la festa parroquial, J. M. Puigvert, "Parroquia i societat rural a la Catalunya d'antic règim. L'exemple de Riudellots de la Selva", dins *Recerques* 20 (Barcelona, Curial, 1988), pàg. 192 i ss.

48 *Elogi de les muntanyes*, p. 1512b.

49 Per a la influència maragalliana, vegeu "Per l'Empordà", a Joan Maragall, *Articles polítics* (a cura de Joan-Lluís Marfany) (Barcelona, La Magrana/Diput. de Barcelona, 1988), pàg. 153-154.

La pàtria nadiua d'Abdó Terradas és, al final del vuit-cents, l'escenari del mateix entusiasme espontani per la llibertat. Una ballada de sardanes al capvespre pot il·lustrar aquesta energia. Joves i vells, agafats de les mans, acaben vibrant als sons dels *potpourris* que barregen els aires dels himnes de Riego, de Garibaldi o de la Marsellesa⁵⁰.

Més tard, el Coromines adult, aquell que ha relativitzat la influència darwinista i vitalista dels anys passats, recuperarà, intentant-lo racionalitzar, el mite. En rigor, el que farà serà alimentar-lo i donar-li un doble ús. Com a barceloní, i per a l'ús intern del republicanisme. Com a nacionalista, tant com a demòcrata. És, com ja s'ha dit, la terra dels pares, i a través d'ells, la pàtria espiritual del propi Pere Coromines: *Sóc l'esqueix d'una vella soca empordanesa trasplantada aquí* (a Barcelona). És gràcies a l'evocació paterna que ell ha viscut *espiritualment a l'Empordà tota la meua infància*. El pare li encomanà l'amor, la mare li féu sentir la poesia⁵¹.

El retorn a l'espai físic familiar es fa amb l'esperança de trobar un espai amable. A l'Empordà la terra és no només bella, sinó també clement, *els elements de la natura no s'hi manifesten en urc cruel contra l'existència de l'home*. En lloc dels neguits de la realitat moderna, l'harmonia del camp i del patrimoni. El món rural es reivindica des d'una visió idíl·lica del ritme de vida, fins a cert punt arcaic, de la gent que hi viu. Allunyat de la pastoral clàssica, Coromines localitza en l'Empordà el seu somni rural. El paisatge empordanès, estretament lligat als homes i a les famílies que el treballen, és vist per l'autor com un marc social on es fan realitat els desitjos humans de pau perpètua i d'innocència. El procés previ de selecció i d'èmfasi dels aspectes que li ofereix l'Empordà permeten a Coromines situar en les comarques del nord-est català la realització d'una economia moral que no s'identifica amb el paradís perdut, sinó amb un ordre natural fet per les famílies pageses. La família empordanesa estaria compromesa en una missió ritual i gloriosa: la fecundació patriòtica del sòl nacional. El marc familiar i solidari genera una vida ben distant de l'agricultura capitalista i de la utilitària reducció de les relacions socials a un ordre monetaritzat. La feina al camp és útil i, en preparar físicament i moralment els qui la fan, patriòtica. Coromines procedeix a glorificar el rol fecundador i sacrificial de la pagesia. El pagès passa a ser un ciutadà; en rigor, i pel fet d'estar arrelat a la terra i ser el dipositari d'una cultura cívica secular, és presentat com el ciutadà per excel·lència⁵². S'ha de fer notar que una afirmació d'aquesta naturalesa exterioritzava una contradicció fonamental en el pensament democràtic nacionalista. La identificació del pagès com a veritable ciutadà comportava, com a corol·lari, una implícita recuperació, en detriment de la política de partits, de la casa-família rural —no la dels Bajalta, boscana i carlina, sinó l'empordanesa, medi obert i liberal— com a motor de les estratègies de poder verament nacionals.

L'Empordà constitueix un exemple preclar de la integració equilibrada del mar i la muntanya —*un amor tendríssim a la meua terra catalana em feia posar els meus somnis de llibertat vora la mar llatina, a redós del Pirineu*⁵³. Líquid i sòlid. Moviment i continuïtat. Dos estils de vida, dos tipus de civilització que en conjugar-se donen una justificació als seus somnis: combinen el gust per l'aventura amb el desig de conservació i d'ordre —pols que escindeixen la seva personalitat tant com la del país— en una unitat sempre difícil. El mar ha deixat de ser l'enemic tenebrós i amenaçador per passar a convertir-se en el camí que permet connectar amb els altres pobles de la Mediterrània. La muntanya vetlla, de dalt estant, *la llar sagrada dels meus pares*.

La influència clàssica juga un paper important en el discurs sobre l'Empordà. A la riba del Mediterrani Coromines hi troba, i hi pot llegir, els arxius de la nació. Empúries

50 "El Campeón", Sabadell, 15.IV.1893. A. Duarte, *Pere Coromines...*, pàg. 153-154.

51 *Les gràcies de l'Empordà*, OO.CC., p. 928a-b.

52 El nacionalisme francès bastí un mite equivalent. Gérard de Puymège, *Chauvin, le soldat-la-boureur. Contribution à l'étude des nationalismes* (París, Gallimard, 1993).

53 *A recés dels tamaris*, OO.CC., p. 504a.

esdevé una de les gràcies empordaneses; *en l'ànima de l'empordanès hi ha relíquies sentimentals que venen de la Grècia i la Roma antigues*. Coromines, home de formació clàssica, assisteix corprès a la contemplació d'un escenari privilegiat. Privilegiat per la bondat de la naturalesa, i privilegiat per l'ennobliment que li confereix la ben establerta mirada dels Antics sobre aquelles mateixes pedres⁵⁴.

Finalment, l'Empordà és la terra equilibrada que gira al voltant d'una ciutat, Figueres, que ocupa el lloc del cor: és, com la Roma clàssica, l'espai on es consagren els actes de la vida civil, el comerç i tota mena de relacions socials, des de l'amistat als tractes matrimonials. Les hores de ciutadania que ofereix Figueres als pagesos que hi van en dia de mercat tenen per escenari els hostals, els espectacles públics, els cafès i els mateixos carrers. Esdevé, així, la clau de volta de l'indret sobre el qual Coromines desenvolupa la tradició secular que remarcava el sentit humà de les comunitats petites que experimenten les delícies del veïnatge, l'estiu i la fertilitat.

LA MÉS GRAN CATALUNYA I LA MEDITERRÀNIA

Per contrast amb la relativament dèbil presència del referent occità, l'obra de Coromines mostra una insistent atenció per l'espai mediterrani⁵⁵. Catalunya va ser marcada, en els seus orígens i en els anys de plenitud nacional, per la geografia. L'estany de Salses partia les terres catalanes de les del rei de França. El Cinca establia els límits amb l'Aragó. La pau dels Pirineus de 1659 i les divisions administratives del règim liberal han fragmentat, temporalment, la unitat que els accidents geogràfics li havien donat. Caldrà recuperar-la, es planteja Coromines, en uns textos destinats a ser els primers capítols d'un quadern, mai acabat, que amb el títol de *Breviari del nen català* tenia la finalitat explícita de resumir per als infants *tots els ideals nacionalistes*. Encara més, l'expansió imperial del segle XIII va fer de les terres del Principat, de València i de les illes Balears un conjunt únic, caracteritzat aquest cop no tant per la unitat territorial com per la lingüística. El Mediterrani és el nexa que uneix aquests pobles, i *Catalunya no viurà com cal fins que hi visquin tots els catalans de la més gran Catalunya*⁵⁶.

Els catalans, en aquell període d'expansió, havien estat els grans dominadors de la mar Mediterrània. *La part més atrevida de la població es llançava apassionada a les aventures marítimes*, els vaixells feien arribar la dominació catalana a Sardenya, Sicília, Nàpols i als Ducats d'Atenes i de Neopàtria, el seny ordenador del país donava lloc a la més acabada regulació de les lleis marítimes –*Llibre del Consolat de Mar*– els atlas i planisferis sorgien dels tallers dels cartògrafs mallorquins –Angeli Dulcert– i catalans. Tot plegat els convertí en *els romans d'Occident*⁵⁷. Sobre aquest substrat Coromines alça el discurs mediterraneïsta i hi diposita la confiança en el paper renovat de Barcelona i Catalunya.

El paisatge és a la Mediterrània el motor d'una cultura específica i diferenciada. Reduint la importància de les tesis classicitzants que remetien al llegat greco-llatí per explicar la unitat del migdia europeu, Coromines apunta a la comunitat del cel, de la terra i de l'atmosfera. El mar compartit explicaria la intensitat dels contactes –*la frecuen-*

54 *Les gràcies de l'Empordà*, OO.CC., p. 931. La mirada de l'Antic com a motiu d'ennobliment d'un paisatge per als viatgers formats en els cànons de l'educació clàssica, a A. Corbin, op.cit., p.67. En la component classicista del mite empordanès jugà un rol destacat l'impacte de les excavacions a Empúries. Iniciades l'any 1908 per part de la Junta de Museus de Barcelona, amb l'aportació econòmica de la Diputació Provincial barcelonina, els resultats foren donats a conèixer immediatament. J. Puig i Cadafalch, *Excavacions a Empúries* (Barcelona, "A.I.E.C.", 1907, 1908, 1909-10,... fins a 1927-1931).

55 El discurs corominià sobre la mediterrània respon a les característiques retòriques, i tòpiques, apuntades per Pedrag Matvejevic, *Breviario mediterráneo* (Barcelona, Anagrama, 1991), pàg. 22-23.

56 Del "*Breviari del nen català*", OO.CC., p. 1473, i *Elogi de la civilització...*, p. 1514.

57 *Elogi de la civilització...*, OO.CC., pàg. 1516-1518. P. Matvejevic, op.cit., p. 148.

cia de la relación mercantil— i les semblances climàtiques i dels productes del sol afavoririen la comunió espiritual d'aquells a qui no unia ni la religió (ja que hi ha catòlics, ortodoxos, jueus i musulmans), ni la llengua, ni la raça, escindida en llatins, grecs, turcs i àrabs. Amb unes fortes dosis de determinisme geogràfic, Coromines prediu que *antes de poco todos esos hombres vestirán el mismo traje y publicarán sus libros con los mismos tipos de imprenta y organizarán sus naciones con la misma constitución política*.

L'atmosfera clara de la Mediterrània dona lloc a una modalitat específica de pensament. La netedat i la transparència de l'aire permet *la nítida separación de las siluetas y de las aristas de las cosas*, i aquesta origina un pensament precís que *se apoya en la perfecta delimitación de los términos*. En oberta oposició amb aquells pensadors que, com Oswald Spengler o Waldo Frank, asseguraven l'hegemonia de la civilització nòrdica, ja fos germànica o anglosaxona, Coromines reclama per a la cultura mediterrània un lloc de privilegi en el nou ordre mundial. Amb un joc de categories binàries, Coromines oposa a l'home fàustic l'home mediterrani, a l'herència de Kant el predomini de la imaginació, a l'estudi de l'ésser el del coneixement. Confia, en fi, que la reaparició del món exterior, *en oposición al mundo tenebroso del alma humana*, sigui el punt de partida en la construcció d'una nova cultura de la fraternitat⁵⁸. No cal dir que tals prediccions resultaren fallides, però, en un context presidit per l'impacte de la Primera Guerra Mundial i per la definició d'un espai de projecció exterior catalana, el paisatge mediterrani assenta una cultura comuna i aquesta la prefigura com a bloc polític.

EL SENY ORDENADOR POSAT A PROVA

Al febrer de 1933, Pere Coromines fou nomenat Conseller de Justícia i Dret de la Generalitat de Catalunya, càrrec que ocupà fins a la mort de Francesc Macià, pel desembre d'aquell mateix any. Fou un període, breu però intens, en el qual Coromines va passar de la contemplació esteticista a la regulació de les relacions socials al camp. Unes relacions que, segons el seu diagnòstic, es trobaven afectades per l'absentisme de la propietat, l'establiment d'un marc capitalista en les terres de regadiu, els canvis en la producció induïts per les modificacions en les polítiques aranzelàries i la deformació provocada, en l'estructura social catalana, per la urbanització del país⁵⁹.

Com a rerefons dels problemes concrets, Coromines feia ús d'una idea que ja havia fet explícita en 1912. Aleshores, amb motiu de l'1 de Maig, va escriure un article al diari republicà-nacionalista "El Poble Català" en el qual afirmava que *totes les terres útils estan preses*. L'horitzó era ple de mals averanys. *D'aquí cent anys tindran senyor les roques més estèrils, les muntanyes de glaç, la sorra dels deserts. I l'opressió i l'ofec provocaran espant i desolació*⁶⁰. Aquesta visió apocalíptica derivada de la pèrdua d'equilibri entre l'home i els recursos naturals disponibles, es recuperava, en els anys trenta, per a explicar les tensions socials al camp català. No hi ha terres lliures, ni possibilitats reals de trobar-les fora del país gràcies a una renovada expansió imperialista i colonitzadora. Als poders públics els pertoca, doncs, assegurar la pau al camp mitjançant un seguit de modificacions del règim contractual que permetin fer del parcer un propietari⁶¹.

58 L'argument, expressat el 1930 en una conferència a la Institución Hispano-Cubana de Cultura de La Habana, havia estat sistematitzat el 1908 a *La vida austera: Però a nosaltres ens plau, homes mediterranis, salvar la nebulositat de l'abstracció per la claredat i plasticitat de les imatges, al qual mètode ens inclina l'hàbit constant de contemplar la Natura per un espai pur i transparent*. Cf. OO.CC., p. 740b. *Preludio de un renacimiento mediterráneo*, O.C.C., pàg. 367-369. Com recorda Matvejevic, *El Mediterráneo es uno, diría el glosador, y lo que difiere son sus expresiones*; op.cit., p. 247.

59 *La revolución agraria en Cataluña. Opinión del Consejero de Justicia y Derecho*, O.C.C., p. 283a.

60 *Apologiu de Barcelona i altres escrits*, pàg. 86-87.

61 *La revolución agraria...*, p. 285.

La intervenció es feia més necessària que mai en uns moments en què el model secular d'organització social del camp català es trobava en perill. Coromines es remuntava a la sentència arbitral de Guadalupe per trobar els orígens dels pilars sobre els quals s'assentava l'equilibri del món pagès: l'emfiteusi i la família territorial, *una família voltada d'un territori, compost de peces de conreu de producció variada, amb tendència a completar una economia agrícola*.

El creixement demogràfic, les emigracions que dispersen la família territorial, la incidència de les conjuntures desastroses (la fil·loxera) i la substitució de l'emfiteusi per la hipoteca –en definitiva, l'eclosió del capitalisme– han fet que el pagès no propietari deixi de participar en el fruit del treball de la terra, l'han convertit en *una màquina, un instrument per a fer-la produir*. El que cal fer es reformar, *esbandir de la terra el treball servil i el domini del paràsit, i retornar el govern de la terra al que la treballa*. El contracte d'arrendament renovable cada sis anys s'ha d'entendre com una nova mena d'establiment emfiteutic que permet que el camp català sigui governat per dues-cents mil famílies pageses, sense intromissions dels propietaris.

La iniciativa de Coromines tingué continuïtat en la Llei de Contractes de Conreu que tants problemes havia de provocar un any més tard. Els arguments de Coromines en pro de la defensa de les capacitats de la Catalunya autònoma per legislar en matèria social agrària –*cada poble té* (pel fet que la terra disponible sigui limitada) *un dret sobre la terra, que és superior al dret del propietari, perquè li és indispensable per a la seva existència econòmica*– toparen amb la realitat de les apel·lacions dels propietaris davant les institucions centrals de la República a fi de bloquejar el camí reformista encetat des del govern de la Generalitat⁶². Al marge d'altres consideracions, el desenllaç posava en relleu l'insondable abisme que separava les lluites pageses de les construccions intel·lectuals derivades de la fascinació que produïa la contemplació del paisatge rural.

CONCLUSIÓ

En l'obra de Coromines es detecta una tensió entre la temptació de remuntar-se a un paisatge primigeni, natural, no contaminat, i la reivindicació del paper de la Ciutat en la conformació de la Catalunya nacional. En altres paraules, en Coromines, com en la majoria d'intel·lectuals vinculats al nacionalisme republicà, conviu el criteri d'establir unes característiques nacionals immutables –el mar Mediterrani, la muntanya, les planes obertes de l'Empordà, el cel; en definitiva, el paisatge filtrat pel mite de la terra nacional i per la lectura dels clàssics– amb aquell altre que identificava Catalunya amb l'expressió de la lliure voluntat de la ciutadania, amb el progrés i la modernitat. En aquest cas, Barcelona esdevenia el mecanisme de resolució de l'antinòmia camp-ciutat, el motor i l'eix integrador de la nacionalització del país en el seu conjunt.

Val a dir que, tot i convivint ambdós arguments al llarg de tota l'obra de Coromines, ha d'establir-se una mínima precisió cronològica. Les reflexions finiseculars apareixen presidides per la denúncia de la lletjor física i moral de Barcelona. L'impacte de la industrialització a les barriades obreres i populars dona lloc a un paisatge grisós i malaltís. Un paisatge que contrasta amb l'opulència i les comoditats d'una ciutat burgesa incapaç de generar ideals col·lectius. La reincorporació de Barcelona a Catalunya és possible des de finals de la primera dècada del segle XX. La conquesta, per part del catalanisme, de l'Ajuntament, la construcció de la Mancomunitat, l'èxit assolit pel noucentisme orsià en la recodificació de l'ideal cívic, l'obtenció de l'autonomia republicana, són conjuntures que coincidiren amb els moments àlgids de la presència de la Ciutat en el discurs de Coromines. Les recaigudes en el pessimisme sobre la capacitat barcelonina per fer front al repte de conformar una ciutadania nacional foren això, recaigudes ocasionals temperades per l'harmonia d'un paisatge idealitzat.

⁶² La situació del camp l'any 1933, OO.CC., pàg. 1567-1570.